

Бібліотечний форум:

історія, теорія і практика

Науковий, інформаційний щоквартальний журнал

Засновник – фізична особа
Башун Олена Володимирівна
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 21735 -11635 Р
від 21.12.2015
Заснований у грудні 2015 року,
м. Київ

Головний редактор
Олена Башун, канд. пед. наук

Звертайтеся до редакції:

вул. Бакинська, б. 37, к. 321,
м. Київ, 04086
067-625-36-52, 066-840-97-83
e-mail: olenabashun@gmail.com
Сайт журналу:
<http://www.libraryforum.info>

Журнал

“Бібліотечний форум: історія, теорія і практика”

Передплатний індекс **09923**
Передплатити журнал на CD, online,
off-line можна безпосередньо в
редакції
ISSN 2518-7341

Відповідальність за точність
поданих фактів, цитат, цифр
та прізвищ несуть автори
матеріалів.

Редакція залишає за собою
право літературного редагування
і скорочення статей.

Рукописні матеріали не рецензуються
і не повертаються.

Редакція не завжди поділяє
думку авторів.

За зміст рекламних та інформаційних
повідомлень редакція відповідаль-
ності не несе.

У разі передруку посилання на
журнал

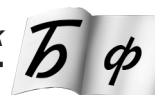
«Бібліотечний форум: історія, теорія і
практика» обов'язкове.

© Бібліотечний форум: історія, теорія і практика

Інформаційний партнер
журналу –

**Українська бібліотечна
асоціація**

З	Бібліотекознавство	
М	Бондарчук Я. Погляд на тенденції, що формують майбутнє українських бібліотек: контраверсійні роздуми.....	2
І	Бібліотеки і війна	
С	Іванова І. Трансформація діяльності публічних бібліотек Києва під час війни: досвід, аналіз, виклики.....	4
Т	Новальська Ю. Бібліотечна наука і практика в умовах воєнного стану.....	7
З	Федяй С. Національно-патріотичне виховання молоді як один із пріоритетних напрямів соціально-культурної та виховної діяльності бібліотеки у реаліях війни.....	10
М	Хоружа З. І світло знань і допомога – в ім'я Перемоги.....	12
І	Науково-дослідна робота бібліотек	
С	Луговцев Ю. Інформаційні потреби віддалених користувачів бібліотек півдня України.....	15
Т	Бібліотечно-бібліографічні ресурси бібліотек	
З	Мельник М. Історико-книгознавчі дослідження фонду бібліотеки з метою створення книжкових колекцій.....	18
М	Бібліотечно-бібліографічне обслуговування	
І	Герасимова С. Літературна гра «буриме» в соціокультурному просторі бібліотеки.....	22
С	Кісельова О. Григорій Сковорода в сучасному світі.....	25
Т	Шевченко О. «Письменники, короновані словом».....	29
З	Ярмолюк А. Бібліотека та туризм: грані співпраці.....	32
М	Мережа бібліотек	
І	Вергунов В. Депозитарне зберігання книг в реаліях бібліотечної системи України.....	35
С	Діденко Л. Участь бібліотеки закладу вищої освіти в акредитації освітніх програм.....	39
Т	Малішевська Н. Національна наукова медична бібліотека України: на шляху до інклюзивного суспільства.....	41
З	Новосьолова С. Освітній коучинг як перспективна технологія мотивації та підтримки здобувачів освіти.....	43
М	Проектна діяльність бібліотек	
І	Бояринова О. П'ять бібліотек Сумщини та Чернігівщини стали ресурсними центрами для креативної молоді та підприємців.....	45
С	Історичні розвідки бібліотек	
Т	Майдак Т. Історія бібліотечної справи Кременчука.....	47
З	Нікітіна А. Книжкові пам'ятки з книгозбірні Андрія Розумовського.....	49
М	Видатні бібліотекарі, бібліографи	
І	Медведь М. Славені постаті діячів бібліотечної, книжкової та видавничої справи України та зарубіжжя.....	51
С	Осіпова Г. Маловідомі постаті бібліотеки Ніжинської вищої школи: Людмила Степанівна Кулжинська.....	55

Історико-книгознавчі дослідження фонду бібліотеки з метою створення книжкових колекцій

У статті висвітлено значення провенієнцій та їх різновидів як важливого джерела в дослідженні фонду рідкісних і цінних видань. Охарактеризовано шляхи формування та організацію колекцій.

Одним із напрямів науково-дослідної роботи Наукової бібліотеки Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова (НБ ВНМУ ім. М. І. Пирогова) є науково-бібліографічне опрацювання та розкриття фонду рідкісних і цінних видань. У рамках проекту «Цінні надбання у фонді бібліотеки ВНМУ», який було започатковано у 2018 р., фахівці бібліотеки здійснюють пошук і відбір рідкісних і цінних видань у загальному фонді, в т. ч. краєзнавчого характеру, формують базу даних (БД) ресурсів рідкісних видань, проводять дослідження і формування колекцій та їх популяризацію.

Внаслідок відбору видань (до 1945 р.), фонд рідкісних і цінних видань значно зріс. У результаті ретельної роботи відібрано книги, які доповнюють інформаційну базу книжкових пам'яток бібліотеки та розширюють сформовані колекції. Спочатку бібліотекарі звертали увагу лише на фізичні особливості книги. Лише згодом особливого значення почали надавати пошуку видань, пов'язаних з історією медицини Вінниччини. В процесі роботи з книгами фахівці бібліотеки знаходять відомості про часи столітньої давнини, а саме, початку ХХ ст., що

стосувалися відомих медиків нашого міста, які працювали на ниві розбудови лікувальних закладів, закладів освіти тощо. Цінність таких видань полягає в тому, що деякі з них належали викладачам Вінницького фармацевтичного технікуму, який згодом було реорганізовано в інститут, першим завідувачем кафедр, науковцям, які стояли біля витоків навчального закладу або ж зробили вагомий внесок в розвиток медичної галузі.

Значних зусиль у побудову Пироговської лікарні доклав один із провідних хірургів краю Л. І. Малиновський. Його хірургічну естафету прийняв видатний хірург, доктор медицини М. М. Болярський, який протягом 19 років працював не лише хірургом, але й головним лікарем закладу. Завдяки ретельній роботі з фондом було відкрито ім'я В. В. Кузнецова, директора Вінницької психоневрологічної лікарні, Г. Г. Бойно-Родзевича, відомого вінницького психіатра та ін. Книги з особистих бібліотек вищезгаданих особистостей та їх прижиттєві видання зберігаються у фонді бібліотеки.

Що ж було виявлено фахівцями бібліотеки і яким чином? Взревши вперше до рук рідкісне видання, бібліотекар ще не знає скільки часу

**Майя
Мельник,**

заступниця директора
Наукової бібліотеки
Вінницького
національного
медичного університету
ім. М. І. Пирогова

буде працювати з ним, щоб визначити справжню цінність видання. Гортаючи поживтілі сторінки та вивчаючи напіввицвілі літери, бібліотекарі вчитуються в прізвиська кожного автора, редактора, рецензента; здійснюють пошук інформації про них на сайтах всесвітньої мережі; аналізують власні напрацювання.

Важливими документальними джерелами є дослідження провенієнцій. Насамперед розглянемо це поняття та інші, дотичні до нього, що допомагають вивчати фонд бібліотеки та визначати його цінність.

Термін «**провенієнція**» визначає вкладні й власницькі записи та книжкові знаки (екслібриси, суперекслібриси, печатки, наклейки тощо), що свідчать про власницьке походження та належність документа (книги), визначають колишніх власників або належність до бібліотечного зібрання чи книжкової колекції.

Інскрипт – це дарчий, власноруч виконаний дарувальником, напис на книзі/фото/предметі/документі.

Маргіналія (лат. «marginalis» – «перебуває на краю», від лат. margo – «край») – малюнки та записи на берегах книг, рукописів, листів, що містять коментарі, тлумачення, думки відносно фрагментів тексту і думки, які текстом були викликані.

Екслібрис (лат. «*exlibris*» – «із книг») – власницький знак у книзі у вигляді мініатюрного графічного зображення і тексту, які засвідчують приналежність видання певній особі або бібліотеці, товариству чи певній установі. Більшість екслібрисів існують у вигляді відтиску печатки (штемпелю) або вклеєного в книгу невеличкого паперового ярлика чи етикетки.

Суперекслібрис (від лат. «*super*» – «над, понад, зверху»; «*exlibris*» – «з книг») – книжковий власницький знак, відтиснутий на корінці («малий суперекслібрис») або кришці (кришках) оправи книги

металевим штампом-матрицею за допомогою гарячого тиснення (цитується: URL: <http://sur.li/hkrmn>).

Завдяки вивченню провенієнцій та інших написів, знаків, наявних у книгах бібліотечного фонду, вдалося виявити окремі книги, на основі яких було сформовано колекції науковців університету, вінницьких лікарів, лікувальних закладів.

Зокрема, на багатьох книгах у колекціях Г. Г. Бойно-Родзевича, М. М. Стадницького є ініціальний суперекслібрис – вигравіювані золотом внизу корінця літери G.B.-P, «M.C.-K» відповідно. Також у колекції Ф. М. Траганудаки є декілька видань, які на корінцях палітурки мають орнаментально-шрифтове тиснення – «Ф. Траганудаки», «Ф.Н.Т.», «Траганудаки».

Досліджуючи й формуючи книжкові колекції бібліотеки, бібліотекарі впевнилися, що важливим джерелом біобібліографічної інформації є інскрипти. Здебільшого вони свідчать про широкі соціальні зв'язки певної особи, в тому числі окреслюють коло її наукових інтересів та дружніх стосунків. Наприклад, у колекції прижиттєвих наукових праць Л. І. Малиновського (засновник Вінницької Пироговської лікарні) є інскрипти, адресовані «Глукоуважаемому Д-ру Фишензону» (Ю. Я. Фишензон, професор, перший завідувач кафедри факультетської терапії ВНМУ). Своєю чергою Ю. Я. Фишензон присвятив власне видання «Огнестрѣльныя раненія легких въ средней эвакуаціонной зонѣ» (Вінниця, 1916) «*Людвигу Ивановичу Малиновскому Главному Врачу Винницкаго Земскаго Госпиталя посвящаю эту работу*». Завдяки інскриптам з'ясовано, що Л. І. Малиновський товаришував також з науковцями, які власними дарчими написами засвідчили щире повагу до нього: «*Многоуважаемому то-*

варищу Л. И. Малиновскому от автора. Дерпт. 1901 г.» [І. Ф. Рудницький]; «*Дорогому Людвигу Ивановичу Малиновскому от благодарного автора*», [М. Г. Іоффе]; «*Многоуважаемому Людвигу Ивановичу Малиновскому от автора*» [С. М. Рубашев] та ін.

За інскриптами можна прослідкувати становлення особистості як науковця. Зокрема, у колекції Ю. Я. Фишензона зустрічаються видання з написами «Fischenson», «Fischensonstud. med.», «Fiscensoncand. med.» і «Dr. Fischenson» або його соціальний статус у певний період його професійної діяльності «*Зам. председателя Винницкого научного объединения врачей Д-ру Е. Я. Фишензону от автора 21.10.39. Винница*».

Працюючи з книгою, бібліотекарю інколи не одразу вдається ідентифікувати підпис колишнього власника. До прикладу, на особливо цінному, прижиттєвому виданні М. І. Пирогова «Хирургическая анатомія артеріальныхъ стволонъ и фасцій» (С.-Петербург, 1881) є підпис «Бол...», на який спочатку бібліотекарі не звернули жодної уваги. Лише згодом, порівнюючи з іншими підписами, за характерним завитком і розгорнутими власницькими підписами «Н. Н. Болярс...», «Др. Бол...», «Н. Б.», «Докторъ Медицины Н. Н. Болярській», «Профессор Хирургии Николай Николаевич Болярский» та наявністю штампа – цю книгу було віднесено до колекції М. М. Болярського.

Інколи, працюючи з фондом, за наявністю певних провенієнцій поступово формується колекція книг, але інформації про її власника знайти не вдається. Лише місце видання книги, штампи магазинів та дарчі написи вказують на її місцеперебування в минулому. Наразі немає однозначно визначеної думки про власників деяких колекцій. Зокрема, всі книги з бібліотеки

Л. Г. Маргуліса або видані в Харкові, або мають на титулі штампи харківських магазинів: «Ф. А. Іогансонъ», «В. и А. Бирюковы въ Харьковѣ», «Ф. К. Миллеръ» – у яких, можливо, були й придбані. Дарчі написи типу «Глубокоуважаемому коллеге Д-ру Маргулису от автора 9.09.19 Харьков Д-р Малышенко» лише підтверджують здогадки бібліотекарів. Довгий час дослідники фонду бібліотеки не мали жодної інформації про лікаря Ф. М. Траганудакі, доки в харківській газеті «Южный Край» від 13 (25) жовтня 1895 р. не знайшли оголошення, де зазначалося, що «Докторъ ТРАГАНУДАКИ принимаетъ больных сифилисомъ и болѣзни мочеполовыхъ органовъ. Отъ 10–12 утра и 5–7 веч. – Екатеринбургская ул., д. Муравьева, № 25. Б. 100–12» (але навіть тут ініціали лікаря не вказані).

Це стосується й А. Л. Попова (можливо, це Андрій Леонович Попов, 1918 р. н., лікар, вчений, журналіст, син Леона Христофоровича Попова (1881–1919), радянського лікаря, одного з організаторів Червоного Хреста).

На книгах з колекції М. М. Стадницького на штампах зазначено прізвище власника, але інскрипт містить подвійне прізвище «М. М. Стадницькій-Колендо. 25.IX.1903». Пошуки бібліотекарів дозволили виявити існування знатного роду Стадницьких-Колендо, проте невідомо чи належав до нього лікар М. М. Стадницький. Згодом на трьох виданнях було виявлено ініціальний суперексклібрис «М. С.-К.», який підтвердив припущення фахівців бібліотеки.

Ретельно досліджуючи фонд бібліотеки, схилиємося до думки, що власник колекції Г. Л. Амчиславський працював лікарем у м. Полтава, оскільки за даними «Справочной книжки Полтавской губернии за 1906 г.» (Полтава, 1906) зазначено, що Г. Л. Амчиславський працював лікарем 2-ї лікарської дільниці

м. Кобеляки (вул. Царичанська, Кітайгородська, Ляшківська). В «Памятной книжкѣ Полтавской губернии на 1913 годъ» (Полтава, 1913) надруковано оголошення лікаря-практика: «Амчиславский Гилель Лейбович, внутр. он же по женск. и акушер. (Екатерининская, № 34, телеф. № 167). Прием ежедн. от 9 – 11 час. утра и от 4 – 6 час. вечера»). Також більшість книг з його колекції мають штамп «Полтавський Медичний Виробничий інститут імені Кантаровича».

Невідомими поки що залишаються імена лікарів І. Мазінга, хоча бібліотекарями знайдено 9 примірників видань, та Г. Радзевського, невелика колекція якого налічує лише 7 примірників. П'ять примірників легко було ідентифікувати по наявності штампа «Z Księgozbioru H. RADZEWSKIEGO», одне видання має і штамп, і підпис власника, на нахзаці ще однієї книги знайдено рецепт латиною. Лише порівнявши власноручний підпис Радзевського на попередній книзі й почерк, яким написано рецепт, фахівці бібліотеки дійшли висновку, що ця книга також належить до колекції Г. Радзевського.

Характер книг у колекціях визначається професійним спрямуванням власника, зокрема, колекція Л. К. Морейніса, К. І. Лане – це книги з хімії, фармакології, фармакогнозії, ботаніки. Серед них прижиттєві видання Д. І. Менделєєва «Органическая химия» (1861), «Основы химии» (1889), твори М. В. Ломоносова (1934), Ю. Траппа «Краткая фармакогнозия» (1881), В. А. Тихомирова «Курсъ фармації» (1895), Е. Мангейма «Судебная химия» та інші цікаві видання. У бібліотеці Г. Г. Бойно-Роздевича наявні переважно книги з психології, психіатрії, судової медицини. В особистій бібліотеці Ф. М. Траганудакій, М. В. Оксенгорна, навпаки, представлено книги з різних галузей медицини: фармакології, терапії, хірургії, діагностики

внутрішніх хвороб. Це наштовхує дослідників фонду бібліотеки на думку, що вищезгадані особи були лікарями загальної практики.

Під час роботи з виданням також бібліотекарі обов'язково звертають увагу на дарчі написи та присвяти, намагаються встановити зв'язок між автором і дарувальником або автором і адресантом. Для прикладу, у підручнику Л. І. Малиновського «Догми асептики» (1916) є надзвичайно гарно оформлена присвята «Почетному Члену Винницького Комітета Краснаго Креста Надежде Владимировне Брусиловой». Хто ця жінка і чому саме їй адресована присвята? Звернувшись до історії Вінниці початку ХХ ст., дослідники фонду дізналися, що Н. В. Брусилова – дружина генерала Олексія Брусилова. Під час громадянської війни, коли прифронтна Вінниця приймала поранених, вона очолювала комітет Червоного Хреста й відділ Товариства допомоги постраждалим на війні військовим і їх сім'ям. На базі лікарні організувала курси для сестер милосердя. Л. І. Малиновський, який протягом 1905–1917 років працював старшим лікарем Вінницької повітової земської лікарні, водночас головним лікарем і провідним хірургом найпотужнішого шпиталю Подільського земського комітету, для потреб шпиталю створив курси сестер милосердя та розробив власну методику навчання, яку виклав у зазначеному виданні. У часи громадянської війни старшим лікарем терапевтичного відділення Пироговської лікарні та вінницького госпіталю Всеросійського Земського Союзу працював Юхим Якович Фішензон, який згодом став першим завідувачем кафедри факультетської терапії Вінницького державного медичного інституту. Саме він продовжував лікування поранених, яких Л. Малиновський переводив у терапевтичне відділення. Процес одужання військових Ю. Я.

Фішензон детально описав у виданні «Огнестрѣльные ранения легких въ средней эвакуационной зонѣ» (1916), яке присвятив Л. І. Малиновському «Людвигу Ивановичу Малиновскому Главному врачу Винницкаго Земскаго Госпиталя посвящаю эту работу». Тривалість професійних стосунків Л. І. Малиновського і Ю. Я. Фішензона підтверджують й інші видання з фонду бібліотеки, які містять інскрипти «Д-ру Мед. Фишензону от автора 25. 2. 12» (Л. Малиновський «Отчеты Винницкой больницы. Текущие факты, теории и проблемы въ учении о перитонитахъ», 1911), дарчий напис «Глубокоуважаемому Д-ру Фишензону 3. 02. 12» (Л. Малиновський «Наблюдения Винницкой Больницы надъ аппендицитъ-илеусами», 1911), «Свор. Як. Фишензону 12. 02. 15» (Л. Малиновський «Phagedaenavulnerum», 1915).

Гордістю бібліотеки є видання XIX – XX ст., цінні одночасно з двох ракурсів: окрім того, що це цікаві матеріали з історії медицини, це водночас прижиттєві видання визначних медиків зі світовим ім'ям М. І. Пирогова, Д. К. Заболотного, М. Ю. Лоріна-Епштейна; лікарів і науковців університету В. О. Фоміна (професор, перший завідувач кафедри гістології та ембріології Вінницького медичного інституту (1934–1940), В. П. Кузнєцова (психіатр, доктор медицини, директор Вінницької окружної психоневрологічної лікарні 1896–1901), Л. Дарашкевича (психіатр, доктор медицини, головний лікар Вінницької психіатричної лікарні (1929–1931)), Л. І. Малиновського (хірург, протягом 1905–1917 рр. працював старшим лікарем Вінницької повітової земської лікарні), Ю. Я. Фішензона. Багато видань поєднують власноручні написи, штампи лікарів та лікувальних закладів, де вони працювали (здебільшого це стосується лікарів-психіатрів, які працювали у Вінницькій окружній психіатрич-

ній лікарні). Можливо багато книг із власних бібліотек у свій час вони передали до бібліотеки лікувального закладу і лише згодом вони потрапили до бібліотеки ВНМУ. Найчисленніша колекція належить Г. Г. Бойно-Родзевичу, доктору медицини, завідувачу кафедри психоневрології (82 пр.), першому завідувачу кафедри фармацевтичної хімії, професору Л. К. Морейнісу (58 пр.). Одними з найменших колекцій є колекції Л. І. Малиновського (8 пр.) та Л. Дарашкевича (11 пр.), головного лікаря Вінницької психіатричної лікарні (1929–1931). Водночас в цій маленькій колекції знаходиться одне з найстаріших видань бібліотеки – книга Корнелія Цельса «Demedicina» (1748).

Цінною знахідкою бібліотекарів стало прижиттєве німецьке видання М. Ю. Лоріна-Епштейна (Lorin-Epstein M. J. Das Ätiologische Grundprinzip über die Gesetzmässigkeit der Erkrankungen – und Wiederherstellungssukzession der Organe, ihrer Teileo der Funktionen je nach ihrem Gegenseitigen phylogenetischen Alter (Берлін, 1927) – особистий екземпляр Моїсея Юлієвича Лоріна-Епштейна, відомого вінницького лікаря, доктора медичних наук університету, який у 1940 р. очолював клініку пропедевтичної хірургії інституту та останні роки його життя були пов'язані з Вінницею.

Робота з фондом надає ґрунтовний матеріал для проведення цікавих та змістовних досліджень, які бібліотека розкриває на сторінках періодичних наукових видань. Наукові дослідження фонду висвітлено у публікаціях «Книжкові скарби: колекції сектору рідкісної книги та рукописів Наукової бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова» (2022) та «Історія розвитку хірургічної науки (на основі видань із фонду рідкісних книг та рукописів)» (2021). Шлях розвитку акушерської справи від повитух до створення та розвит-

ку двох найстаріших наукових шкіл – Харківської та Київської було відображено у статті «Дослідження документального спадку наукової бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова з історії формування українських акушерських шкіл» (2020). У статті «Сторінки історії Вінницької психоневрологічної лікарні в книжкових пам'ятках» (2022) представлено відомості про книги з історії медичної психології та психіатрії, які в певний історичний період належали бібліотеці Вінницької обласної клінічної психоневрологічної лікарні ім. акад. А. І. Ющенка або лікарям-психіатрам, які там працювали. Публікація «Книжкові скарби: колекції сектору рідкісної книги та рукописів Наукової бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова» розкриває склад бібліотечних колекцій.

Також окремим напрямом роботи бібліотеки університету є дослідна робота на тему: «Не знищені терором сторінки...», результатом якої стала стаття з такою ж назвою. В пасивному фонді художньої літератури віднайдено книги 30-х років XX сторіччя, які пройшли через репресійну цензуру того часу. Проведена пошукова робота по відновленню авторства знищених сторінок була висвітлена у публікаціях «За завісою цензури» (2017) та «Не знищені терором сторінки...» (2021).

Підбиваючи підсумок, зауважимо, що наукові дослідження фонду рідкісних і цінних видань є одним із найцікавіших напрямів наукової діяльності бібліотеки. В результаті проведених досліджень провєнцій фахівці бібліотеки довели, що навіть звичайне видання може після ретельного вивчення та дослідження отримати статус цінного історичного джерела інформації про медицину краю початку XX ст.